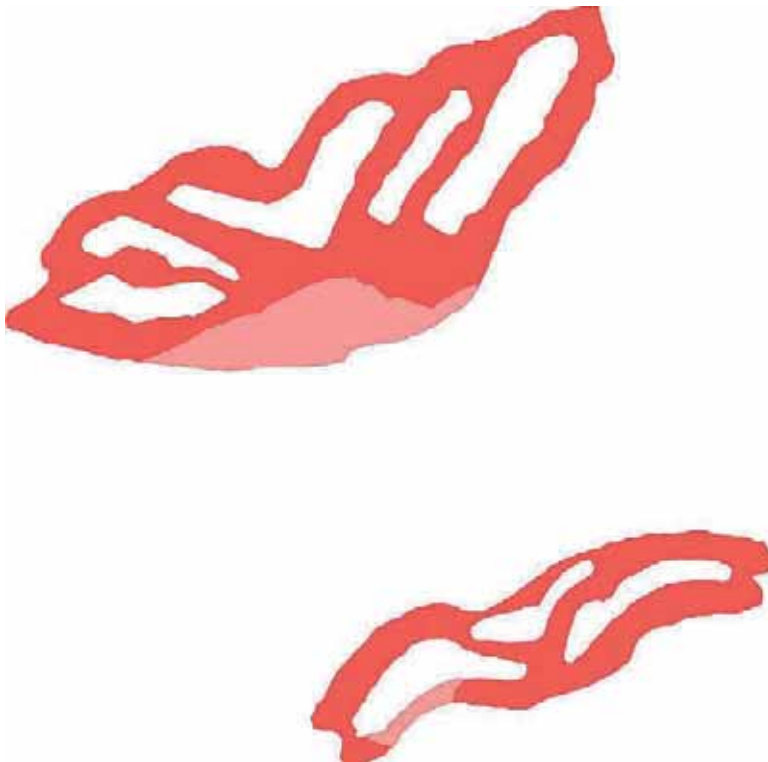

ARKEOLOGI I NORR 15

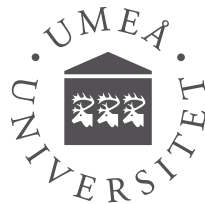

ARKEOLOGI I NORR 15

2016

ARKEOLOGI I NORR 15

UMEÅ UNIVERSITET
Institutionen för idé-
samhällsstudier

UMEÅ UNIVERSITY
Department of
Historical, Philosophical
and Religious studies

Omslagsbild:

Hällmålningarna C5a och b i Gaskåvrre i Arjeplog socken.

Utgivare och distribution:

Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet

SE-901 87 Umeå, Sverige.

Hemsida: <http://www.arkeologiinnorr.se>

Redaktör:

Per H. Ramqvist

epost: per.ramqvist@umu.se

Grafisk form, lay-out och omslag:

Per H. Ramqvist

Brödtexten är satt med Garamond 10/12

och rubriker med Arial Narrow

© Respektive författare

Engelsk språkgranskning

Sees-editing Ltd, UK

ISSN 0284-558x

Tryck:

Original, Umeå

2016

Innehåll

<i>Per H. Ramqvist</i> Förord	v
<i>Per H. Ramqvist & Ingela Bergman & Lars Liedgren</i> Hällmålningarna i Gaskávrre. Nordliga bilder med geometriska motiv	1
<i>Anna-Karin Lindqvist & Nina Granholm</i> Stolpbyggda hus vid Umeälvens mynning. Den yngre bronsåldern i ny skepnad	37
<i>Olof Holm</i> Hyveljärn eller samisk skinnskrapa? Ett gåtfullt eggverktyg från järnåldern	63
<i>Per H. Ramqvist</i> Grisfest i Fröland? Nya resultat angående hög 3 i Högom, Medelpad – samt något om hög 4	91
<i>Jari-Matti Kuusela</i> Closed and open. Access to coastal and inland interaction networks in Northern Finland in the Late Iron Age	119
<i>Lars Liedgren</i> Ön i Degerbyn - en medeltida gårdsplats i Skellefteå	141

Ön i Degerbyn - en medeltida gårdsplats i Skellefteå

Lars Liedgren

English summary

During Gustav Vasa's reign, 369 agrarian farm units were registered in Skellefteå parish in 1543. About 20% of these farms were situated close to Skellefteälven. Most remnants of these farms have been destroyed, but one farmstead has remained more or less intact, in the village of Degerbyn, north of the river. The settlement was called Ön during the 16th century. This paper records archaeological excavations that were conducted here in 2014-2015. The excavated site, covering 65 x 35 m, consists of the foundation of a substantial house, c. 18 x 7.5 m, four heaps of stone and earth probably marking smaller buildings, and some pits and other features. Parts of the areas covered by the house foundation (19 m²) and farmyard 34 m² have been excavated. The house probably had two fireplaces, which were at least partly constructed with bricks. It also had a pit close to one of the fireplaces. Numerous pieces of charred wood and a charred beam have been found in the excavated area, indicating that the house burned.

The most important protein sources appear to have been cattle, sheep, goat and pigs, which collectively accounted for more than 90% of identified bones retrieved from the site. Fragments of fish (perch, pike, herring and carp) have also been found, but very few, and a few remnants of wild animals, including seal, hare, capercaillie, other birds and reindeer.

Small amounts of ceramics have been found, mainly in the house foundation. Other retrieved objects include knives, an arrowhead, wetstones, grinding stones, coins, iron slag, a bronze needle and a few pieces of window glass. The artifacts and ¹⁴C-datings show that the farmstead was in use during the 13th-16th centuries. Historical documents confirm that the farm was deserted in the beginning of the 17th century.

*Lars Liedgren, Silvermuseet, Box 10, SE-938 31 Arjeplog, Sweden
lars.liedgren@silvermuseet.se*

Inledning

1543 förtecknas 369 skattande enheter inom Skellefteå socken (Nordlander 1905). Den fasta agrara bebyggelsen sträckte sig vid denna tid så långt in som till Norsjö. Längs Skellefte älv hade byarna anlagts i anslutning till de sedimentmarker som älven skapat. Huvudparten av de byarna var belägna på norra sidan av älven. Den precisa lokaliseringen för bebyggelsen som fanns under 1500-talet är i mycket liten grad

Lars Liedgren
(f. 1952), fil dr 1992,
arkeolog, antikvarie
vid Silvermuseet
i Arjeplog sedan
1992. I avhandling-
en analyserades
den äldre järnål-
dernas bebyggelse i
Hälsingland.

Verksam som
arkeolog i Norrbot-
ten de senaste 25
åren, vilket innefattat
lämningar från kust
till fjäll och ompänt
de flesta perioder.

Medverkar för
närvarande i forsk-
ningsprogrammet
"Recalling the past"
vid Silvermuseet
i Arjeplog inriktat
på bebyggelseut-
veckling och land-
skapsutnyttjande i
Västerbotten under
yngre järnålder och
medeltid.

redovisad i FMIS. Detta skiljer sig från Norrbotten, där lantmäteriets äldre kartmaterial infördes bland de excerpter som fornminnesinventerarna hade som underlag vid fältarbetet. Här har i princip alla gårdslägen, redovisade på 1600-talets geometriska kartor, lokaliserats (Klang 1990). Den genomgången visar att de flesta platser är förstörda av senare bebyggelse eller är överplöjda. Enstaka har dock delvis bevarats genom att bebyggelsen flyttat och sedan aldrig återkommit. Flera sådana gårdsplatser ligger i utkanten av Björsbyn, utanför Luleå, varav en undersöktes av Gustaf Hallström 1921 (Liedgren 2015b).

En gammal gårdsplats är dock känd bland byarna längs Skellefte älv, Ön i Degerbyn. Genom en granskning av lantmäteriakterna kunde

Fig. 1. Utsnitt från karta över Skellefteå socken, 1664. Kartan visar att Degerbyn bestod av fyra gårdar vid den tiden som låg i anslutning till älven. Lantmäteriet, historiska kartor.

Gården Ön är bl. a. nämnd både 1543 och i Älvsborgs lösen 1571. Enligt Lundström (2004:312) redovisas Ön i det kamerala materialet under olika byar och ibland som egen by. Ön hade 12 spannland åker eller drygt två hektar 1543 (Lundström 1985:41), vilket är närmare dubbelt så stor åkerareal jämfört med medelgården i Skellefteå socken. I mitten av 1500-talet hade man sju kor (Lundström 2004:312). Vid tidpunkten för Älvsborgs lösen, 1571, hade gården endast tre kor, fyra getter och 15 mark koppar (ca 5 kg). Hemmanets lösegendom skattades då så lågt som till 40 mark vilket var långt under medelvärdet för gårdarna i Västerbotten. Under slutet av 1500-talet ägdes fastigheten av Anders Nilsson som vid den tiden hade tre kor, en kviga, två getter, en risbit (avser troligen en ung getabock) och ett sto. Efter 1602 finns inte gården med i skatteregistren längre (Lundström 2004). I slutet av 1600-talet finns fyra ägor registrerade i samband med gårdsplatsen (fig. 2) men nu med andra ägare (Lundström 1985:43). Man kan således på goda grunder anta att bebyggelsen upphört i början av 1600-talet.

Fig. 3. Växtlighet på gårdsplatsen i form av granskog med örter och rönnplantor i markplanet. Foto: Lars Liedgren, 2013.

Inom ramen för forskningsprogrammet ”Recalling the Past” (se Bergman 2014) har utgrävningar kunnat genomföras på gårdsplatsen 2014-2015. Utgrävningarna har inriktats på att ta fram ett representativt fyndmaterial samt att undersöka delar av den stora husgrunden. Undersökningarna på Ön genomfördes under tre veckor 2014 samt två veckor 2015 (Liedgren 2014a, 2015a). Utgrävningarna kom att inriktas på den stora grunden, anl. nr 12 samt ett system av meterrutor inom boplatsytan.

Gårdsplatsen

Ön är belägen på en höjdsträckning (25-30 m öh) med myrmarker i dalgången mot norr, som i dag är dikade. I dalgången mot söder löper Ängsbäcken (Ö-bäcken, 1763). Fornlämningsområdet är beskogat och dominerat av upp till 100-årig granskog. Marken i anslutning till lämningarna har örtvegetation och många inslag av rönnplantor (fig. 3). I något exemplar växer också brännässla. Markvegetationen avviker således stort från den i vanlig granskog och indikerar kraftig mänsklig påverkan.

Fornlämningen karterades 2013 och inom ett 65 x 35 stort område förtecknades (fig. 4): en husgrund (nr 9), fyra förhöjningar som bedömdes vara spismursrösen (nr 1-3 och 13) en rektangulär avplanad yta (nr 6), två större avlånga gropar (nr 7 och 12) och en mindre grop (nr 5). En osymmetrisk uppbyggd plan yta fanns också längst i söder (nr 14). Vid de fyra spismursrösen kunde inga tydliga spår efter husgrunder noteras. I samband med bebyggelsen förekommer endast ett fåtal stenrösen som kan tolkas som spår efter röjningar (nr 8 och 11). Öster om gårdsplatsen finns även en till stora delar stenfri yta som möjligen kan ha brukats under bebyggelsestiden.

Stora husgrunden

Utformning

Husgrunden (nr. 9 på fig. 4) markeras som en upphöjd, plan yta, närmast en lägre terrass med otydlig begränsning i NV (fig. 5). Grunden är 18 x 7,5 m stor (Ö-V). I södra och västra långsidan är en antydd vall. I den östra kortsidan finns spår av en stensködd terrasskant. Den norra långsidan markeras av två förhöjningar, troligen spismursrösen, det östra 5 x 4 m stort och intill 0,6 m högt och det västra ca 4 x 3 m stort

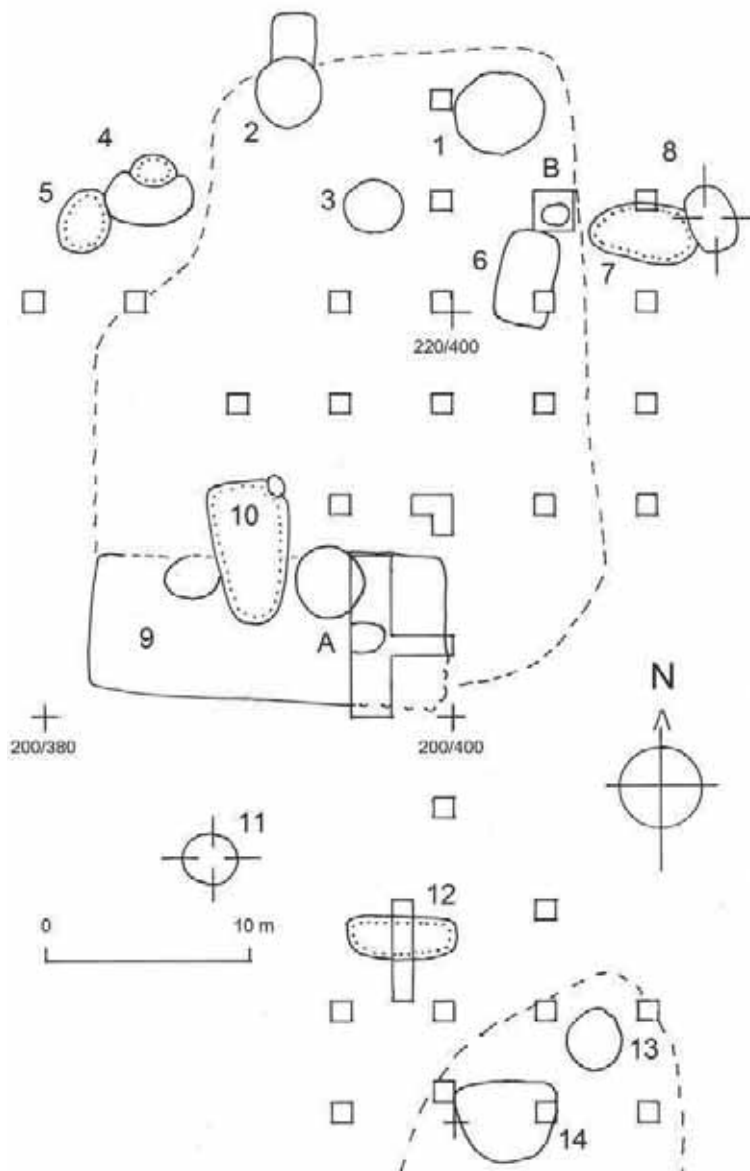

Fig. 4. Gårdsplatsen på Ön, Raä 343, med undersökta ytor 2014-2015: 1-3 spismursrösen, 4-5 mindre gropar, 6 och 14 plana ytor, 7 och 12 större gropar, 8 och 11 röjningsrösen, 9 stora husgrunden, 10 större täktgrop, A-B gropanläggningar. Streckad linje visar gräns för kraftigt kulturfärgad jord.

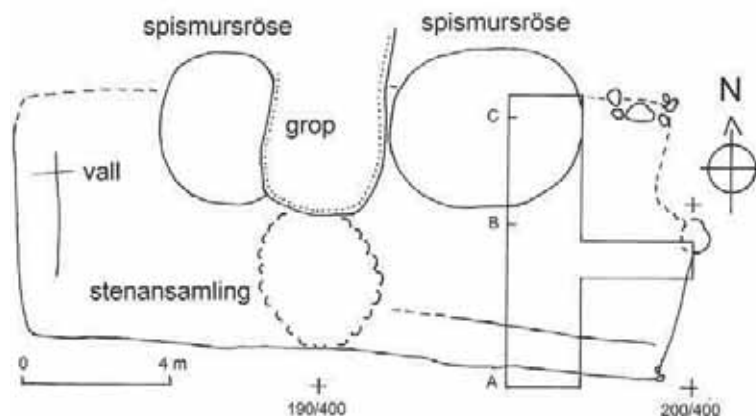

Fig. 5. Husgrund 9, kartering 2014.

och intill 0,3 m högt. I mitten av grundens norra långsida är en djup grop, ca 7 x 2-4 m och 0,6-1,2 m djup, som skadat delar av grunden. Gropen, som noterades av Lundström 1979 och som 1981 tolkades som en källargrop, måste vara en senare täktgrop. Avsevärda mängder jord har tagits från gropen. Ingreppet är dock ganska gammalt då en äldre gran och tall växer i gropen, troligen minst 100 år gamla. Vid gropen, mot söder ovanpå grunden, är ett område med stenar vilka förefaller vara uppkastade vid uppgrävning av gropen.

Utgrävningen

Inom ramen för vårt projekt var det inte möjligt att undersöka hela husgrunden utan endast mindre delar. Vi stakade ut ett 8 x 2 m brett schakt i anslutning till det största spismursröset samt också ett en meter brett och tre meter långt schakt mot öster (totalt 19 m²). Grunden undersöktes i fyra nivåer ned till orörd mark.

Kulturlager

Kulturlagret innehöll mörkfärgad jord som till stora delar bestod av små jordkuler som gjorde att jorden var lucker och lättgrävd (fig. 6). I jorden fanns rikligt med mask vilket antyder att det var masken som

Fig. 6. Husgrund 9 under utgrävning, från norr. I förgrunden är tegelrester i samband med spismursröset. Jorden var vid tillfället mycket torr vilket inte ger rättvisande färg åt kulturlagret. Foto: Lars Liedgren, 2014.

format jordkulorna. Maskaktiviteten har gjort att all jord i kulturlagret troligen omlagrats. Kulturlagret var i söder endast 0,1 m tjockt men vid spismursröset närmare 0,6 m djupt. I kulturlagret kunde inga tecken på någon golvyta noteras. Vid utgrävning av profilen framkom gamla markytor i form av blekjordsbildning samt anrikningsskikt (fig. 7-8). Uppenbarligen har grunden anlagts på en gammal markyta. På den har påförts en del grusinblandad fyllnadsjord.

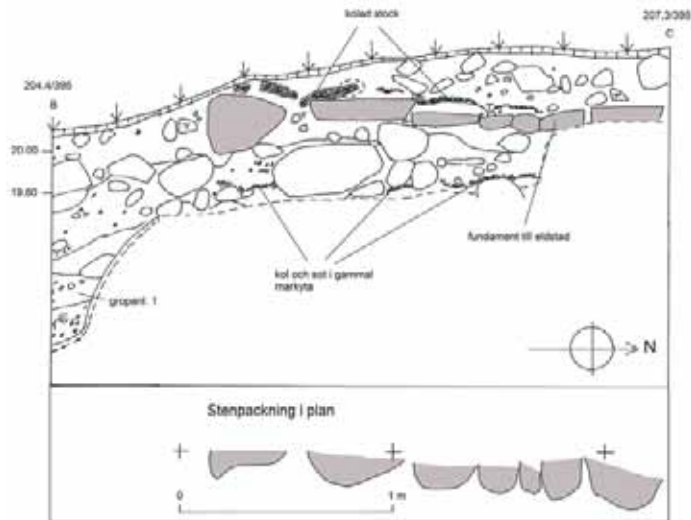

Fig. 7. Profil (N-S) genom delar av östligaste delen av spismursröse, från Ö. Ljusgrått markerar stenar i stenpackning i profil. Den undre ritningen visar samma stenar uppifrån.

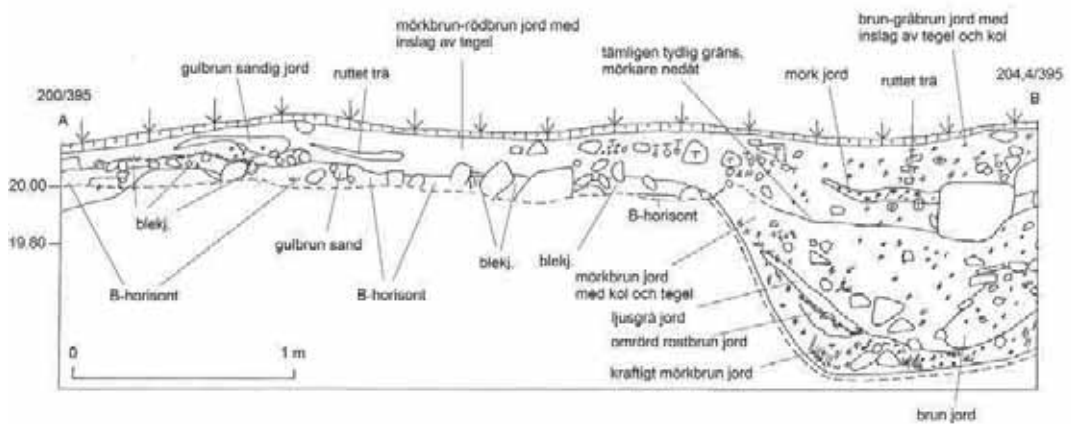

Fig. 8. Profil genom gropanläggning A i mitten av husgrund 9, från Ö.

Tegel

I kulturlagret påträffades varierande mängder med tegel samt även bitar brungrå lera som verkade obränd, sannolikt lerbruk. Många bitar var förhållandevis små. Totalt tillvaratogs inom det upptagna schaktet ca 280 kg tegelbitar, bränd lera eller obrända lerbitar. Mest material fanns i samband med spismursröset och minst i södra kanten av schaktet. I rutorna varierade den totala mängden mellan 0,31-52,6 kg. Några spår efter användning av kalkbruk kunde inte noteras. Teglet har magrats med sand och grovsand. I huvudsak verkar det vara olika fraktioner av kvarts (fig. 9A). I teglet fanns även spår av växtdelar samt luftfickor. Inga hela tegel påträffades, inte heller tegel som gått i bitar av frostsprängning sedan de hamnat i jorden. Förhållandet kan antyda att man återvunnit tegel som var intakt efter det att huset övergivits.

De mätbara dimensionerna varierar i bredd mellan 10,6-14,6 cm och i tjocklek mellan 6,7-9,2 cm (medelvärde 12,6 resp. 7,7 cm). Di-

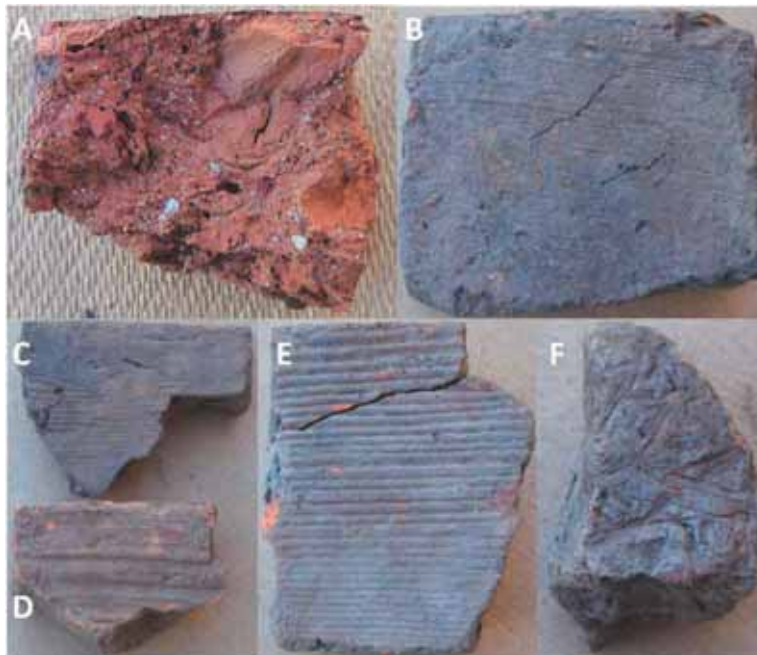

Fig. 9. Exempel på tegel påträffade i husgrund 9: A magring med kvartskorn; B tegel med avstruken yta; C-E avtryck efter kluvet virke; F avtryck av växtlighet. Foto: Lars Liedgren.

mensionerna anknyter till andra fynd från samma tid i Sverige (Ljung et al 2013, Liedgren 2015b). Brottytor visar att en del bitar har en ojämn fördelning av magringsmedel, där partier inte innehåller någon magring. Ett antal av tegelbitarna har avtryck. Dessa utgörs delvis av avtryck efter trävirke, troligen från brädor på vilka man lagt upp de blöta tegelbitarna för torkning (fig. 9C-E). De tre avtrycken härstammar från kluvet virke som inte bilats släta. Bit E visar i det nedre partiet innerved med täta årsringar och längst upp ytterved med glesare årsringar. Avtrycket är ett negativ av ytan. Figur 9B visar spår efter utstrykning av den blöta lermassan. Slutligen har en del bitar avtryck efter växter (fig. 9F) som kan ha uppstått när man lagt det nyformade teglet på en beväxt markyta.

Kol, skörbränd sten och ben

Kol påträffades i samtliga meterrutor och i de flesta rensningsnivåer. Mängden kol varierade mellan 7-62 g (torkat material) per meterruta, totalt över 0,5 kg. Dessutom framkom en kolad stock som inte är inräknad i ovanstående (se nedan). Vid utgrävningen av schaktet hittades måttligt med skörbränd sten men en del stenar såg ut att vara kraftigt påverkade av värme. I samtliga rutor framkom brända ben, från något gram upp till 30 gram. I de flesta rutor fanns också obrända ben med upp till 75 gram per ruta, men i tämligen dåligt och upplöst skick. Dessutom hittades ett 30-tal tänder och även en del fragment av tänder i 11 olika rutor.

Gropanläggning

I mitten av husgrundens längdaxel påträffades en gropanläggning som fortsatte in under profilen mot väster. Gropen var i den synliga delen 2,4 x 2 m stor med ett skålformat bottenplan. Gropens botten låg på 1,05 m djup under torvytan (fig. 8). Endast mindre delar av gropen, i samband med profilen, inom ett ca en halv meter brett område, undersöktes. Här påträffades drygt 6 kg tegel, obrända- och brända ben, en del av en käke med tänder samt en tand. Eftersom gropen är placerad i mitten av grundens längdaxel antyds att den möjligen utgjort en mindre källare som funnits under golvet. Helt klart är dock inte detta (se vidare dateringar nedan).

Fundament till eldstad

Vid utgrävningarna påträffades förutom spridda kolbitar även delar av en kolad stock efter en ca 1,5 lång sträckning (fig. 7). Under denna framträdde kanten av en stenpackning bestående av främst flata stenar som bildade en avplanad yta efter ett 2,15 långt parti. Stenpackningen utgör förmodligen fundament till den ena av de eldstäder som funnits i huset. Om det varit kvadratisk har spisytan varit drygt 2 x 2 m. Liknande stenfundament noterades, av Gustaf Hallström, i en grund i Björnsbyn (Liedgren 2015b).

Övrigt fyndmaterial

Totalt påträffades 24 keramikbitar inom husgrunden. Huvudparten var rödgods med glasyr på insidan (fig. 10). Tre skärvor utgjordes av stengods varav en fanns i fyllningen till gropen mitt i huset. Keramikbitarna framkom spritt inom hela den undersökta ytan och mest i de två översta nivåerna.

I mellersta partiet av schaktet framkom två bordsknivar med pånitade skaftstycken (fig. 11 A-B). På en av knivarna fanns fortfarande delar av ben/horn-skaftet kvar. Den bäst bevarade kniven har varit ca 18 cm lång med ett ca 6 cm långt skaft och drygt 10 cm långt blad. Ytterligare en kniv med pånitade skaftdelar framkom. Den var trasig i

Fig. 10. Fragment av keramikfat med vitlerdekor och blyglasyr, 1500-1600-tal. Foto: Lars Liedgren.

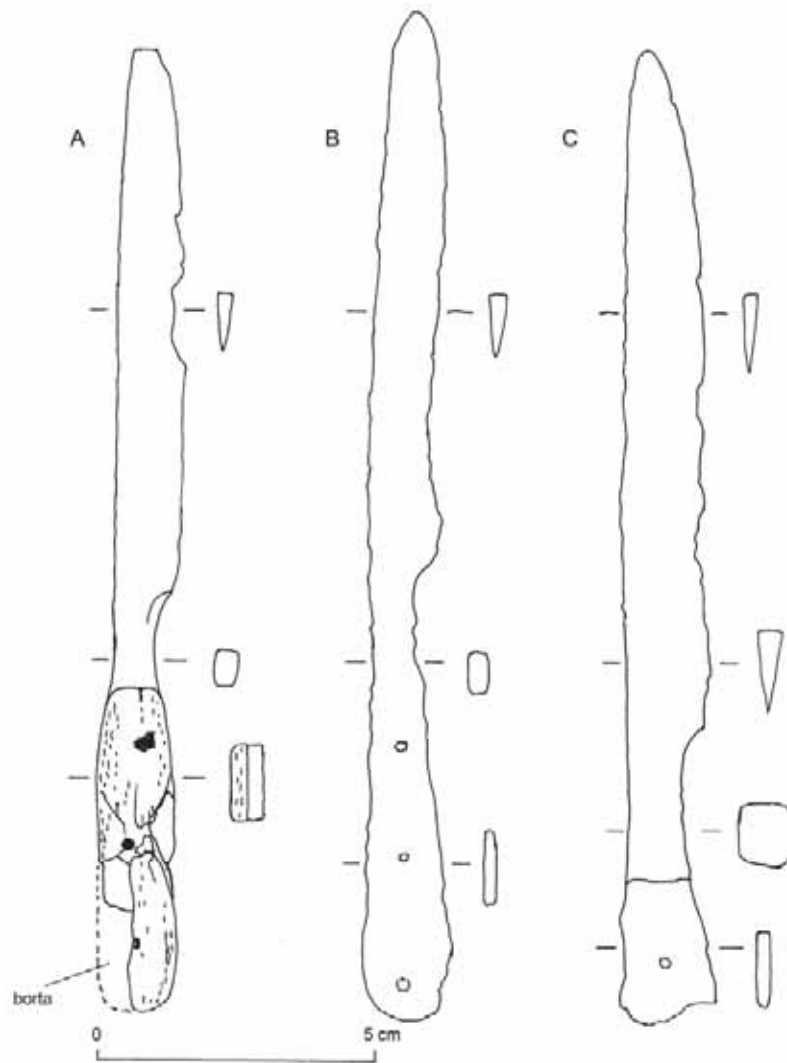

Fig. 11. Knivar med päntade skaft: A-B bordsknivar; C bordskniv eller förskärare.

skaftet men bladet visar på en längd av ca 12,5 cm (fig. 11C). Kniven är något kraftigare än de två första och kan ha varit en större bordskniv eller en liten förskärare.

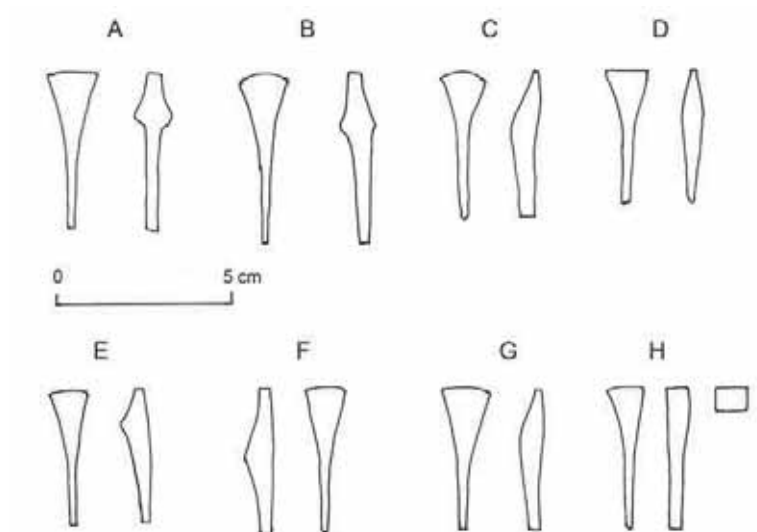

Fig. 12. Hästskosömmar: A-D från gårdsplatsen; E-H från husgrund 9.

I grundens mellersta del påträffades två mynt, båda från Johan III regeringstid. Mynten är $\frac{1}{2}$ öre, myntat 1592 och en fyrk myntad 1582. Mynten är slagna under en period när silverhalten var kraftigt utblandade (Wiséhn 2010) och färgen går mot mässing. Båda mynten har rundade hål gjorda med en syl. Spritt över hela ytan i alla lager återfanns ett 20-tal smidda spikar, de flesta var fragmentariska. Totalt framkom också fem hästskosömmar, varav fyra vägde mellan 5,8-6,4 g (fig. 12E-H), ett 30-tal bitar eldslagningsflinta, några bitar järnslag, en pilspets av järn (fig. 18B) samt några bitar av brynen. Till sist hittades en bit fönsterglas, ett litet fragment av en glasbägare samt en del av en vridkvarn.

Jordkällare?

Vid karteringar av boplatsen kunde ingen jordkällare registreras. I söder fanns dock en ca 4,8 x 2,4 m stor avlång försänkning som i söder begränsades av en antydd jordvall (fig. 13). Ett en meter brett schakt, vinkelrätt mot försänkningen, undersöktes. Utgrävningen visar att det finns en nedgrävning här som är 0,8 m djup räknat från torvytan och ca

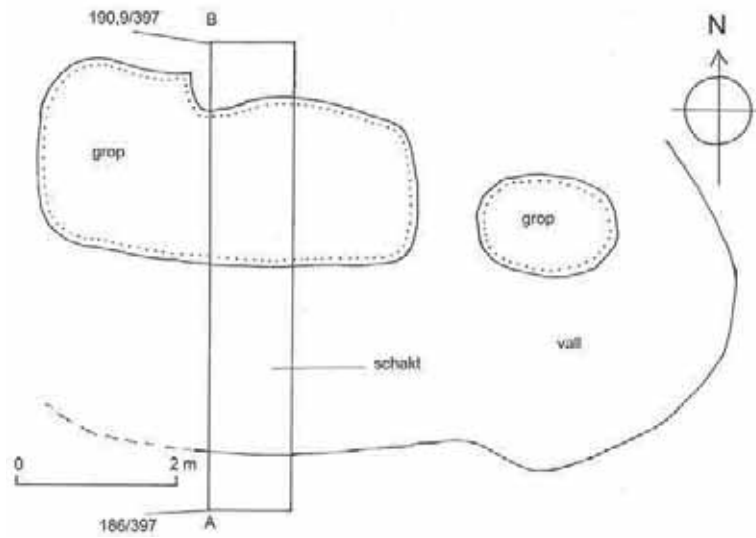

Fig. 13. Anl. 12, plan med begränsning av utgrävt schakt.

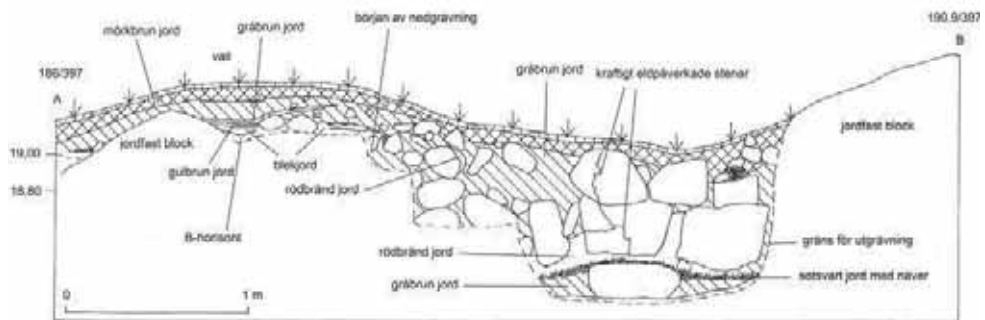

Fig. 14. Anl. 12, profil, från Ö.

Fig. 15. Del av vridkvarn, påträffad i fyllningen i anl. 12. Foto: Lars Liedgren.

2 m bred (fig. 14). Gropen är främst fylld av större och mindre stenar. Mellan stenarna noterades tomrum på flera ställen. Både mindre och större stenar var delvis kraftigt eldpåverkade och en del större stenar gick sönder när de lyftes. Bland stenarna i gropen påträffades en bit av en vridkvarn (fig. 15). Mot botten var ett lager med mörkfärgad jord som innehöll kol och näverbitar. Näverbitarna var obrända. I samband med detta lager var även en större bit glaserat rödgods. Vid utgrävningen noterades också rödbränd jord på flera ställen. Dock kan man konstatera att jorden inte var rödbränd i kanten och i botten av gropen. Sammantaget tyder undersökningen på att det funnits en ca 5 x 2 m stor nedgrävning här. Den lilla gropen i öster kan markera en ingång till en presumtiv källare.

Boplatsytan

En metalldetektorundersökning visade att det fanns två olika indikationer från senare tiders utnyttjande av platsen. Dels rikliga fynd av stängseltråd som visar att man haft djur på bete här under senare tid, dels lösskott som deponerats vid någon militärovnig. Dessa två kategorier är de enda fynd som indikerar annan tid än det som visas av det historiska källmaterialet. I samband med kontroll av utslagen noterades även utsträckningen av mörkfärgad kulturjord (fig. 4). Jorden

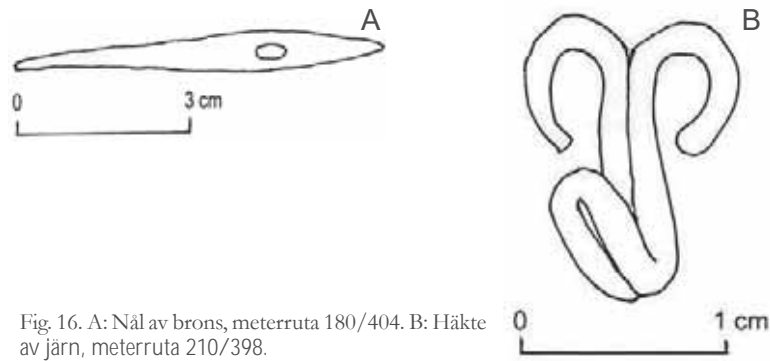

Fig. 16. A: Nål av brons, meterruta 180/404. B: Häkte av järn, meterruta 210/398.

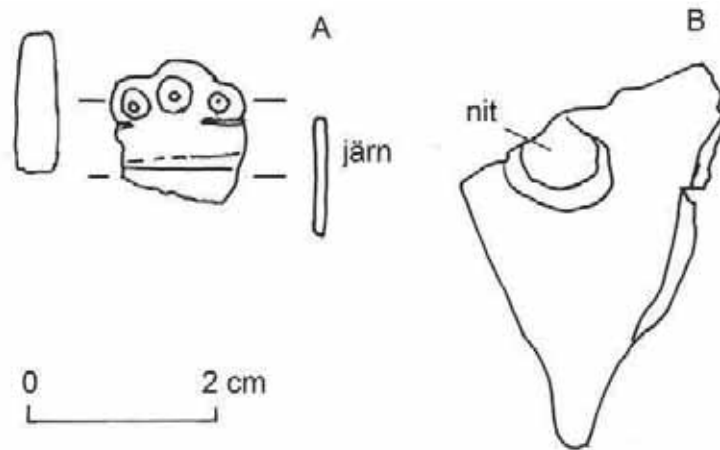

Fig. 17. A: Ändbeslag till knivskaft, brons, metalldetektorfynd, meterruta 203/402. B: fäste till hank, koppar, metalldetektorfynd, meterruta 210/384.

var kraftigt mörkfärgad och lagret var ställvis mer än 0,2 m tjockt. Jorden var välblandad, lucker och innehöll ofta rikligt med mask. Liksom i stora husgrunden var jorden ofta i små kulor.

Inom främst det kraftigt kulturpåverkade området stakades ett rut-system med meterrutor ut där rutorna undersöktes ned till opåverkad mark. Exklusive schaktet genom A 12 undersöktes 34 meterrutor (fig. 4).

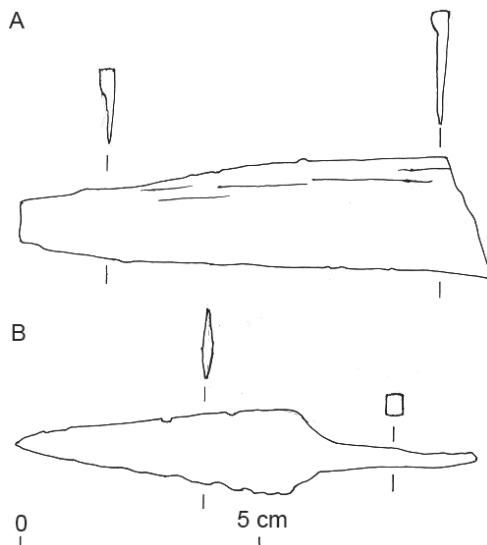

Fig. 18. A: Del av blad till lie, metalldetektorfynd, meterruta 199/403. B: Pilspets järn, 9,45 g, påträffad i stora husgrunden, meterruta 201/396, Rn 2.

I alla rutor påträffades tegel i varierande mängder, från något gram till över 20 kg. Mest tegel fanns i några rutor i samband med anläggning 13-14, där också en del större tegelbitar påträffades. I rutorna framkom varierande mängder med skörbränd/skärvig sten, ofta ganska fragmenterad, vanligen 3-10 cm stora bitar. Mest fanns i samband med gropanläggning 2 och anläggning 13-14. Som mest fanns 12,1 kg i meterruta 180/404. Spritt inom gårdsplatsen var enstaka bitar av järnslag.

Totalt påträffades närmare 1 kg brända tämligen kraftigt fragmenterade benfragment och dessutom närmare 0,7 kg obrända ben i meterrutorna. Ofta förekom obrända och brända ben tillsammans. Endast tre rutor saknade fynd av benfragment. Som mest fanns 210 g brända ben i en meterruta (210/399) och 336 g obrända ben i en annan ruta (210/404). Till detta ska läggas 20-tal tänder i ett 10-tal rutor samt i en ruta ett käkfragment och tänder. I många rutor förekom även spridda kolbitar. Av andra fynd kan nämnas: en nål med platt kropp av brons (fig. 16 A), ett ändbeslag i kopparlegering till knivskaft (fig. 17 A), en häkta av järn (fig. 16 B), ett fäste till hank av koppar (fig. 17 B), en del av lieblad (fig. 18 A) samt hästkosömmar (fig. 12 A-D).

Gropanläggning 2

I en ruta i norra delen av bopplatsen påträffades delar av en gropanläggning. Här gjordes en utvidgning med ytterligare tre rutor för att avgränsa gropen (B, fig. 4). I de fyra rutorna (jorden ovanför gropen) var jorden mörkfärgad och här framkom: 276 skörbrända/skärviga stenar (20,9 kg), 3,25 kg tegelbitar, ett mindre antal obrända benfragment och över 200 fragment brända ben. Dessutom en smidd järnspik, en hästkosöm, fem järnfragment, en slagdroppe, en bit flinta, en bit planglas och ett bryne av sandsten. Planglaset, intill 4 mm tjock, är grönaktigt med bubblor i glasmassan och har en på båda sidor delvis smält yta. Möjligen har den biten också retuscher på kanterna som antyder att den använts för eldslagning.

I botten framträdde en gropanläggning, närmast oval, 1,3 x 1 m stor. Jorden i gropen var mörkfärgad med ett rundat bottenplan. Längst ned var ett ljusbrunt lager intill 0,15 m tjockt (fig. 19). Mellan det mörka materialet och det bruna var rester efter murket organiskt material. Totalt var gropen närmare 0,6 m djup räknat från torvytan.

I jordfyllningen i gropen fanns: 244 skörbrända/skärviga stenar (10,75 kg), 0,5 kg tegelbitar, en mindre mängd brända och obrända ben varav en tand från ungris samt fyra smidda järnspikar/delar av spikar.

Sammanfattningsvis präglas ytan och gropen av mindre skörbrända

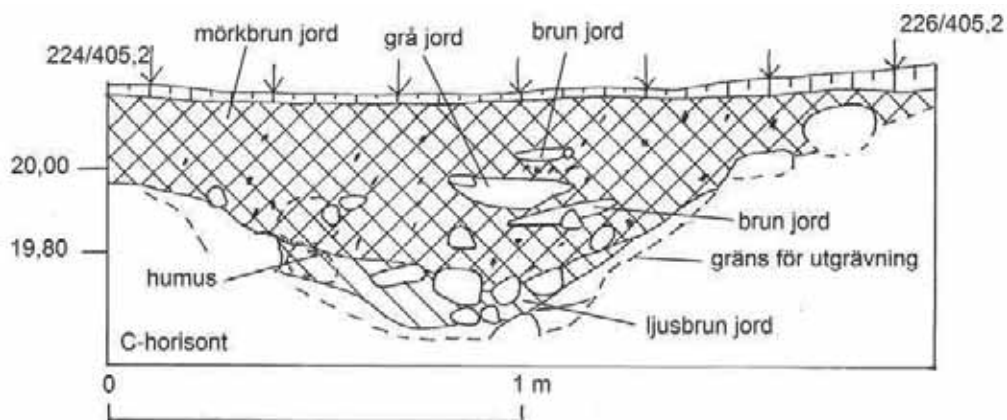

Fig. 19. Profil genom gropanläggning 2, från Ö.

stenar, totalt över 500. Medelvärdet för stenarnas vikt i gropen är under ett halvt hekto. Gropens funktion är okänd.

Benbestämningar

Totalt påträffades drygt 5800 fragment ben vid utgrävningarna (Vretemark 2015a, 2015b). Av dessa utgjordes 431 fragment av obrända ben. Både brända och obrända ben hittades i husgrunden och i meter-rutorna på gårdsplatsen (tab. 1). Ca 70 % av de obrända benen kunde bestämmas till art medan andelen av de brända endast var drygt 7%. I tabell 1 har bestämningarna uppdelats i husgrund och meterrutor samt obrända och brända ben. Av tabellen framgår att nöt och får/get var nästan lika viktiga som födokälla (med tillsammans drygt 78% av alla bestämda ben). Bestämningarna visar också att gården hade både get

Tab. 1. Bestämda ben, Raä 343 Skellefteå sn, 2014-2015. Ca 7% av benen kommer från vilda djur (ren inräknad här) och av dessa var 1,5% från fisk. Inom varje kolumn (fyndomständighet) redovisas procentsats av bestämda djur per djurart i parentes. Under summa redovisas, inom parentes, procentsats för varje djurart av alla bestämda ben inom boplatsen. Sammanställning efter Vretemark 2015a, b.

Art	Hgr 9, obr ben	m-rutor obr ben	Hgr 9 br b	m-rutor br b	Summa
Nöt	71 (59,6)	104 (56,8)	41 (30,8)	61 (25,2)	277 (40,9)
Får/get	30 (25,2)	40 (21,9)	53 (39,8)	126 (52,1)	249 (36,8)
Får	1 (0,8)	2 (1,1)	1 (0,7)	-	4 (0,6)
Get	1 (0,8)	1 (0,5)	-	1 (0,4)	3 (0,4)
Häst	3 (2,5)	-	-	-	3 (0,4)
Svin	9 (7,6)	27 (14,7)	15 (11,3)	39 (16,1)	90 (13,3)
Höns	-	-	2 (1,5)	1 (0,4)	3 (0,4)
Ren	-	-	3 (2,3)	-	3 (0,4)
Säl	2 (1,7)	1 (0,5)	5 (3,8)	1 (0,4)	9 (1,3)
Hare	-	1 (0,5)	3 (2,3)	6 (2,5)	10 (1,5)
Tjäder	1 (0,8)	-	-	-	1 (0,1)
Gås	1 (0,8)	-	-	-	1 (0,1)
Andf.	-	1 (0,5)	1 (0,7)	1 (0,4)	3 (0,4)
Fågel		1 (0,5)	7 (5,3)	3 (1,2)	11 (1,6)
Strömning	-	1 (0,5)	-	-	1 (0,1)
Abborre	-	1 (0,5)	1 (0,7)	1 (0,4)	3 (0,4)
Gädda	-	-	1 (0,7)	2 (0,8)	3 (0,4)
Karpfisk	-	3 (1,6)	-	-	3 (0,4)
Obest. ben	42 (26,1)	87 (32,2)	822 (86,1)	4253 (94,6)	5204 (88,5)
Bestämda ben	119 (73,9)	183 (67,8)	133 (13,9)	242 (5,4)	677 (11,5)
Summa	161	270	955	4495	5881

och får. Relativt viktiga verkar svinen också ha varit med 13,3 %. De tre djurslagen står sammanlagt för 91 % av benen. Värt att påpeka är de tre bestämningarna till höna. Dessa hönsben bör för närvarande vara det äldsta belägget i övre Norrland (jfr. Andersson Niord 2001:165). Av de övriga benslagen når bara tre arter över en procent: säl, hare och fågel. Att döma av sälbenen verkar inte säl ha varit vanligt i kosten på gården (Vretemark 2015a, b). I grunden framkom två bitar av bränt och bearbetat renhorn och ett bränt huggspån. Enligt Vretemark (2015b) antyder hornen att det förekommit slöjdarbete i huset. I benmaterialet visar sig fisken mycket sparsamt med endast 10 fragment från abborre, gädda, strömming och karpfisk (möjligen mört).

Dateringar

Av fynden är keramiken och mynten vägledande för en datering. Keramiken visar på en bakre gräns till slutet av 1300-talet, men det berör bara tre skärvor. Övrig keramik är rödgods som främst tillhör 1500-talet. Mynten visar på slutet av 1500-talet. Vad gäller ¹⁴C-dateringar har ben från lite olika delar av bopplatsen, samt i ett fall näver, valts (tab. 2).

Det är uppenbart att det daterbara fyndmaterialet inte speglar bopplatsens hela användningstid. Det mesta som hittas vid utgrävningar är sådant som har en vid datering och i detta fall är det bara keramiken och mynten som ger en mera precis datering. Uppenbarligen har platsen börjat utnyttjas åtminstone från 1200-talet fram till övergivandet i början av 1600-talet.

Tab. 2. Resultaten av ¹⁴C-dateringarna på Ön, Raä 343 i Skellefteå sn. När inget annat anges vad gäller benens härkomst kommer benen från idisslare eller gris. Hgr= husgrund.

Anläggning	Lab. nr	Material	Ålder BP	δ13C (‰)	Kal. AD (2σ)
Hgr 9	Ua-50951	Brända ben	266±30	-27,5	1516-1960
Hgr 9, gropanl. 1	Beta 422233	Obr. tand ungt får	590±30	-22,4	1285-1400
Area C	Ua-50952	Brända ben	410±33	-26,7	1420-1630
Area D	Ua-50953	Obr. ben	304±29	-23,2	1480-1650
M-ruta 181/399	Ua-50954	Obr. ben, svintand	279±30	-22,6	1490-1800
Gropanl. 2	Beta 422234	Obr. ben, tand ungsvin	340±30	-23,2	1445-1635
Anl. 12	Beta 422235	Näver	810±30	-28,7	1225-1285

Slutsatser

Enligt tradition ska Degerbyns första invånare ha etablerat sig i området kring Ön (Fahlgren 1953:27). Det fyndmaterial som påträffats i huset och på gårdsplatsen visar att bosättningen tillhör 1400- och 1500-tal. De två mynten, liksom det kamerala materialet, visar att gården beboddes fram till slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. ¹⁴C-dateringarna, alla gjorda på ben utom en, visar på en tyngdpunkt under 1500-talet men med en mycket längre bakgrund. I stället för kanske 150 år sträcker sig bosättningstiden över mer än 300 år. Dateringen av tanden i gropen i husgrund 9, visar att det kan ha stått flera generationer av hus på den platsen och det vi ser i dag är den sista bebyggelsefasen.

Den förhållandevis rikliga förekomsten av kol i det stora huset kan tyda på att det brunnit och utgör kanske en av orsakerna till att gården att lades ned. Hästkosömmarna, som påträffades både i huset och utanför, är i samtliga fall för sommarskor och ansluter till liknande från det medeltida Eketorp (Borg 1998; Kjellén 2013). Hästkosömmarna kan möjligen också antyda att platsen nyttjats för bete sedan gården övergivits.

Gårdsplatsen visar på lämningar efter flera olika hus, i fyra fall markerade av spismursrösen. Dessa konstruktioner saknar tydliga avgränsningar, men måste ha utgjort mindre hus med någon form av spiskonstruktion. Någon direkt strukturering av husens placering kan man inte se. Det kan också delvis röra sig om en sekvens av hus som uppförts efterhand vilket antyds av den långa bosättningstiden. Till byggnaderna med spismursrösen bör det även ha funnits andra byggnader som inte givit några avtryck i marken (se Erixon 1947, Sjömar 1988, Myrdal 1999). Området mellan husgrund 9 och spismursrösen mot N har kraftigt mörkfärgad och omrörd jord (fig. 4). Detta kan ha uppkommit genom att djuren trampat på gårdsplanen och kanske även att grisarna har bökat här under flera hundra år. Möjligen skulle man också kunna tänka sig att man bearbetat och odlat jorden här sedan gården övergivits.

Det stora grunden är nog byggd under 1500-talet. Här påträffades inga direkta rester efter huskonstruktionen annat än en kolad stock, t. ex. framkom inte en enda näverbit. Huset kan ha varit ca 16,5 x 6 m i yttermått eller 28 x 10 alnar (ca 99 m²) och timrat. Grundens

utformning antyder starkt att detta varit en parstuga med köksdel i öster och herrestuga eller sal i väster och att det funnits en farstu i mitten (se vidare Erixon 1947:186ff.). Denna typ av byggnad, i lite olika utformning, kom att uppföras på många gårdsplatser i Norrland under 1600-1700-talen.

Dimensionerna måste betyda att huset varit indelat i flera rum och det bör också haft trägol. Figur 20 visar ett förslag på uppbyggnad av plan med utgångspunkt i mått och spismursrörens placering. Om man räknar bort timret och spisarna har köksdelen och salen varit ca. 27 respektive 29 m² med en farstu omfattande drygt 9 m² och en kammare om ca 12 m². De få fynden av spikrester visar att spik inte använts i byggnadskonstruktionen. Liknande, förhållandevis stora hus från tidsperioden, är påträffade i Björnsbyn vid Luleå (Liedgren 2015b) och Agnäs i Bjurholm (Lundberg 2014). Huset på Ön bör vidare haft ett ganska lågt sadeltak, täckt med näver och klucket virke alternativt näver och torv.

Huset har haft en större spis som åtminstone till delar varit murad med tegel i köksdelen och kanske en något mindre i salen, den senare endast ämnad för att producera värme. Teglet har sannolikt tillverkats av gårdens folk eller av någon granngård och dateringarna antyder att tillverkning av tegel har förekommit redan på 1300-talet. Degerbyn har egna förekomster av tegellera och har haft tillverkning av tegel långt in på 1900-talet (Lundström 1985). Teglet har under bosättningstiden sannolikt bränts i öppen eld varför bränningen blivit ojämn. Av de senmedeltida och 1500-talets gårdsplatser som undersökts i Västerbotten, har samtliga uppvisat tegelförekomster (Liedgren 2014a, b, c, 2015a, b; Lundberg 2014), därför måste tegelbränning ha varit vanlig på landsbygden i Västerbotten under Gustav Vasas tid och även tidigare. Teglet blev av ganska dålig kvalitet och var inte eldfast varför det troligen med tiden lossnade bitar från eldstaden, därför fick den repareras. När vi ser att så mycket tegelrester hittas spridda på gårdsplatserna kan det bero på att eldstäderna städats ur och tegel tillsammans med annat avfall har hamnat lite överallt.

Inom gårdsplatsen påträffades en hel del sten som varit utsatt för värme, de flesta var ganska små och närmast skärviga. Om de inte kommer från eldstäderna måste de vara från någon annan verksamhet involverat stenar och värme.

I huset påträffades en bit av svagt grönfärgat planglas och några till på andra ställen inom gårdsplatsen. Bitarna har något skiftande färg, men alla har inneslutna luftbubblor. Genom fyndomständigheterna kan man anta att glaset är från gårdens brukningstid. Fönsterglas var dyrt under 1500-talet, men har troligen inköpts för att glasa några mindre fönster (se även Liedgren 2015b).

I köket har man haft kokkärl som kunde värmas i den öppna spisen. De relativt fåtaliga keramikbitarna visar att man haft trebensgrytor. Nästan alla gårdar på 1500-talet hade också kopparkärl i varierande utsträckning. Vi hittade delar av ett hankfäste till ett kopparkärl inom gårdsplatsen. Keramiken visar att man också haft krus av stengods, skålar, fat (exempel fig. 10) samt supkoppar (för buljong och soppa) av rödgods (Johansson 2015). En liten bit grönaktigt glas påträffat i lager 2 i husgrund 9, kommer troligen från ett dricksglas. Förutom vanliga knivar med tånge påträffades bordsknivar i huset. Två var av samma sort och har haft pånitade skaftdelar varav en hade delar av ben/horskaftet kvar. Bordsknivarna har haft väldigt korta och nätta skaft. En tredje kniv, med nitade skaftdelar, var något grövre och har utgjort en större bordskniv eller en liten förskärare. Inom boplatstyten påträffades också ett gjutet ändbeslag till en bordskniv. Ett liknande finns på en bordskniv från Björnsbyn (se Liedgren 2015b, fig. 10a).

En nål av brons hittades i kanten av anläggning 14. Den har en platt kropp och kan antas ha varit avsedd för nålbindning. Till klädpersedlar

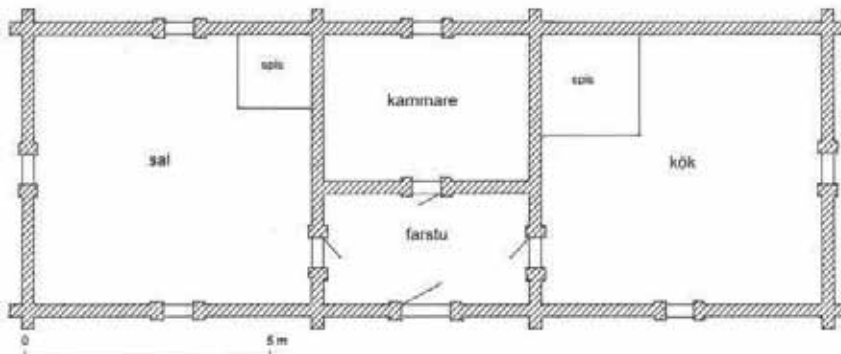

Fig. 20. Förslag till rekonstruktion av plan, parstuga, husgrund 9.

hör också häkten och hyskor, både i järn och i kopparlegering. De två mynten från slutet av 1500-talet hade båda hål för upphängning, kanske för fastsättning i klädesplagg. Spritt på gården påträffades bitar av järnslag. De visar att man utövat järnsmide på gården åtminstone i mindre omfattning.

Benmaterialet från gården visar att man hade kor och får, getter, gris och häst. Huvudparten av materialet är nötkärl och får/get, men även en relativt stor andel utgörs av svinben. Påfallande många tänder och även käkfragment framkom både i huset och på gårdsplatsen. Huvudparten av det obrända benmaterialet var skört och dåligt bevarat, vilket kan bero på att benen (och även skallarna med tänder) kokats. Benen verkar dels ha spritts över hela gårdsplanen, dels samlats i större mängder på vissa avfallsplatser i närheten av husen. Sådana avfallsansamlingar har även noterats på samtida gårdsplatser i Lövånger (Liedgren 2014b, c).

I Umeå och Bygdeå och hos alla som bo norr därom två blåskurna skinn för varje båge... (Holmbäck & Wessén, 1979, Hälsingelagen, konungabalken, flock VII)

Citatet syftar på bågskatten som betalades av alla av manligt kön som var vapenföra och kunde spänna en båge. I Degerbyn påträffades en pilspets av järn avsedd för småvilt. Bland det uppgrävda benmaterialet fanns endast enstaka ben av vilda djur. Märkvärdigare är att endast ett fåtal fragment av fisk identifierades. Under 1500-talet skattade gården 2 mark för notfiske (Lundström 1985:42). Gården måste också under en lång tid ha varit aktiv under den katolska tiden då man inte kunde äta kött under fastan utan var hänvisad till fisk (dit även säl räknades). Varför spår av denna kost nästan saknas är konstigt. Möjligen gick avfall från fisken till svinen.

På gården framkom två delar av vridkvarnar, en i den stora husgrunden och en i anläggning 12. Båda delar har tydliga spår efter roterande rörelser. Troligen har malstenarna varit mellan 0,65-0,7 m i diameter. Den från anl. 12 är tung och väger drygt 9 kg, varför hela stenen måste åtminstone ha vägt 70-80 kg. Enligt det kamerala materialet fanns skvaltkvarnar vid Orrbyströmmen redan i mitten av 1500-talet (Lundström 1985:175ff). Kanske kvarnbitarna härrör från gårdens tidigare fas.

Några makrofossilanalyser har inte genomförts från utgrävningarna. Däremot finns en pollenanalys från byn Tjärn, längre mot SÖ i Skellefteå. Det preliminära resultatet visar att det från senmedeltiden och under 1500-talet odlas korn, råg och vete (Josefsson et al 2015). Dock torde korn ha dominerat odlingen vid Ön. Till skillnad från mellansverige odlades åkrarna i regel i ensäde här uppe i norr (Myrdal 1999; Roeck Hansen 2002).

Fyndmaterialet på Ön visar att gården måste ha varit förhållandevis välbeställd under delar av bosättningstiden och att man därför kunnat införskaffa olika importvaror som anlände till Skellefteområdet och försålles på lokala marknader under 1400- och 1500-talet. Importgodset har i huvudsak kommit via handel med Stockholmsområdet (se Friberg 1983). Man kan dock se en nedgång av gården under loppet av 1500-talet med utgångspunkt i djurbesättningar och Älvsborgs lösen 1571. Möjligen upphörde gården genom att en brand härjade det stora huset. Gårdens ägor övertogs sedan av andra bönder men ingen kom att bo på Ön mera. Avsaknaden av senare bebyggelse har gjort att spåren från gården fortfarande finns kvar, ett förhållande som är mycket ovanligt både i Västerbotten och i Norrbotten. Utgrävningarna av gårdslämningen på Ön i Degerbyn har dels visat att detta verkligen kan vara en av de äldsta gårdarna i byn och att den agrara bosättningen längs Skellefteå älvdal och i Skellefteå socken även sträcker sig längre tillbaka i tiden än 1300-talet.

Tack

Tack riktas till Riksbankens Jubileumsfond som i sin helhet finansierat arbetet.

Referenser

- Andersson Niord, Mattias 2001. Om människor och djur i Luleå Gammalstad – resultat från en studie av benmaterial från kvarteret Apotekaren. *Norrbotten* 2001:162-175.
- Bergman, Ingela 2014. Kulturarv, landskap och identitetsprocesser. Ett forskningsprogram mitt i samhällsdebatten. *Arkeologi i Norr* 14:67-79.
- Borg, Kaj 1998. *Eketorp III. Fortification and settlement on Öland/Sweden*. Artefakterna. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Erixon, Sigurd 1947. *Svensk byggnadskultur. Studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Stockholm.
- Fahlgren, Karl 1953. *Skellefte sockens historia. Del I, 1:a bandet*. Uppsala.
- Friberg, Nils 1983. *Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bottniska handelsfält*

- under senmedeltiden och Gustav Vasa. Uppsala.
- Holmbäck, Åke & Wessén, Elias 1979. *Svenska landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Tredje serien: Södermannalagen och Hälsingelagen.* Uppsala.
- Johansson, Mikael 2015. *En analys av keramik från den senmedeltida gårdsplats i Skellefteå sn (Raä 343).* Rapport. Stockholm.
- Josefsson, Torbjörn & Hörnberg, Greger & Liedgren, Lars 2015. *Cereal cultivation from Iron Age to historical times. Evidence from inland and coastal primary settlements in northernmost Scandinavia.* Manuskript.
- Kjellén, Lina 2013. *Hästskor, hästskosöm och sporrar från Västergarn. En empirisk studie av hästrelaterat material från seminarientgrävningarna 2005-2012.* Kandidatuppsats i Arkeologi, högskolan på Gotland. Institutionen för kultur, energi och miljö.
- Klang, Lennart 1990. Fornminnesinventeringen 1987 i Norrbottens och Västerbottens län. *Arkeologi i Sverige 1987.* Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Rapport Raä 1990:1:213-237. Stockholm.
- Liedgren, Lars 2014a. *Arkeologisk delundersökning av en senmedeltida gårdsplats, Raä 343, Skellefteå sn, Skellefteå kommun, Västerbottens län, 2014.* Silvermuseet, rapport 67. Arjeplog.
- Liedgren, Lars 2014b. *Arkeologisk delundersökning av en senmedeltida gårdsplats, Raä 621, Lövånger sn, Skellefteå kommun, Västerbottens län, 2014.* Silvermuseet, rapport 68. Arjeplog.
- Liedgren, Lars 2014c. *Arkeologisk delundersökning av en senmedeltida gårdsplats, Raä 508, Lövånger sn, Skellefteå kommun, Västerbottens län, 2014.* Silvermuseet, rapport 69. Arjeplog.
- Liedgren, Lars 2015a. *Arkeologisk delundersökning av en senmedeltida gårdsplats, Raä 343, Skellefteå sn, Skellefteå kommun, Västerbottens län, 2015.* Silvermuseet, rapport 70. Arjeplog.
- Liedgren, Lars 2015b. Gustaf Hallströms utgrävning 1921 av en senmedeltida gård i Björnsbyn utanför Luleå i Norrbotten. *Fornvännen* 2015, 3:184-200.
- Ljung, Jan-Åke & Strucke, Ulf & Vinberg, Ann & Risberg, Jan & Lamm, Jan Peder 2013. *Tegelugnen i Boo. Medeltida tegeltillverkning i större skala Uppland, Boo socken, Boo 1:30 och 11:3, Bo 22:1.* UV rapport 2013:27. Stockholm.
- Lundström, Ulf (red.) 1985. *Degerbyn från forntid till nutid.* Skellefteå.
- Lundström, Ulf 2004. *Bönder och gårdar i Skellefteå socken 1539-1650.* Kulturens frontlinjer. Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns norr 3. Umeå.
- Lundberg, Åsa 2014. Gammakern i Agnäs. *Västerbotten* 2014:4:35-41.
- Myrdal, Janken 1999. *Jordbruket under feodalismen 1000-1700. Det svenska jordbrukets historia.* Stockholm.
- Nordlander, Johan 1905. 1543 jordha boocken wthaaft Westhrabotnen. *Norrländska samlingar, första serien, 1-6.* Upsala.
- Roeck Hansen, Birgitta 2002. *Gårdsgårdor och tegskiftesåker. Resursutnyttjande och kulturellt inflytande i det gamla landskapet Västerbotten.* Kulturens frontlinjer. Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns Norr 28. Meddelanden

- från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet 111. Umeå - Stockholm.
- Sjömar, Peter 1988. *Byggnadsteknik och timmermanskonst. En studie med några exempel från medeltida knuttimrade kyrkor och allmogebus*. Arkitekturens teori och historia. Chalmers tekniska högskola 1988:1. Göteborg.
- Vretemark, Maria 2015a. *Osteologisk analys av djurben från Degerbyn, Raä 343 i Skellefteå sn, Västerbotten*. Rapport, Västergötlands museum. Skara.
- Vretemark, Maria 2015b. *Osteologisk analys av benmaterial från arkeologisk undersökning 2015 i Degerbyn, Raä 343 i Skellefteå sn, Västerbotten*. Rapport, Västergötlands museum. Skara.
- Wiséhn, Ian 2010. Johan III:s myntning 1568-1592 – en kort översikt. *Svensk numismatisk tidskrift* 2010:4:82-85.

Otryckta källor

- FMIS. Riksantikvarieämbetets nationella fornminnesinformationssystem, fmis.raa.se.
- Lantmäteriakter. Lantmäteriets historiska kartor, lantmateriet.se.
- Älvsborgs lösen 1571. Digital upplaga. Riksarkivet.